

folk/ed. 2021; 27(2): 561-580
DOI: 10.22559/folklor.1409

Araştırma makalesi/Research article

Dîvân-ı Hikmet'in Bilinmeyen Bir Yazmasında Bulunan Yeni Hikmetler

An Unknown Copy of Dîvân-ı Hikmet and New Wisdoms in it

Mehdi Rezaei*

Öz

Ahmet Yesevî, Türk kültürü ve edebiyatı üzerinde yoğun etkisi olan şairlerden biridir. Yesevî, yüzyıllar boyunca Türk dünyasında birçok şaire ilham kaynağı olmuş, sufiyane şiirde yol gösterici şair olarak rol oynamıştır. Günümüze kadar *Dîvân-ı Hikmet*'in değişik nüshaları bulunmuş ve bu nüshalara dayanarak eserin farklı baskıları yayımlanmıştır. *Mihmannâme-yi Buhara* gibi tarihî kaynaklarda *Dîvân-ı Hikmet*'in eski yazmalarından söz edilmişse de elimizdeki yazmalar çoğunlukla on dokuzuncu yüzyılda istinsah edilmiştir. Birbirinden farklılıklar gösteren bu yazmalarda genellikle diğer şairlerden de hikmetler bulunmaktadır. Bu çalışmada *Dîvân-ı Hikmet*'in İran Millî Kütüphanesi'nde bulunan yeni bir yazması üzerinde durulmuş; yazmanın özelliklerinden bahsedilmiş, gereken durumlarda yayımlanmış diğer yazmalarla karşılaştırılmıştır. 190 sayfadan oluşan bu yazma, günümüze kadar neşredilmiş yazmalardan bazı farklılıklar göstermekte, diğer

Geliş tarihi (Received): 22.09.2020– Kabul tarihi (Accepted): 23.03.2021

* Yrd.Doç.Dr., İran: Allameh Tabataba'i Üniversitesi Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. rizai_m613@yahoo.com. ORCID 0000-0001-8917-1559

yazmalarda görülmeyen kimi hikmetleri içermektedir. Mahlaslarından dolayı Yesevî'ye ait olmadığı anlaşılan 10 hikmet dışında elimizdeki yazmada 60 hikmet ve bir münacat bulunmaktadır. Bu hikmetlerin 16'sı diğer nüshalarda bulunmayan hikmetlerdir. Yaklaşık 370 beyitten oluşan söz konusu yeni hikmetler, hiç kuşkusuz *Dīvân-ı Hikmet*'e yeni bir boyut kazandıracaktır.

Anahtar sözcükler: *dīvân-ı hikmet, yeni yazma, İran millî kütüphanesi*

Abstract

Ahmad Yasawi is one of the poets who had a powerful influence on Turkic culture and literature. Yasawi, for centuries, has been a source of inspiration for many poets in Turkic lands and has played a pioneering role in Sufi poetry. Until today, different copies of *Dīvân-i Hikmet* have been found, based on which different editions of the work have been published. Although in historical sources such as Mihmannâme-yi Buhara it has been mentioned as the old copies of *Dīvân-i Hikmet*, the copies we have are mostly copied in the nineteenth century. These copies which differ from each other, generally contain wisdoms from other poets. This paper has dealt with a new copy of *Dīvân-i Hikmet* in The National Library of Iran. Moreover, descriptions are provided on the features of this copy and compared with published copies, where is necessary. There are differences between this 190-page copy and the copies that have been published so far. It contains new wisdoms that does not exist in other copies. There are, in this copy, in addition to ten wisdoms in which the pen name of other poets are seen, 60 other wisdom and one litany. Sixteen of the 60 wisdoms are new. This new wisdom, which includes nearly 370 verses, will undoubtedly give a new identity to *Dīvân-i Hikmet*.

Keywords: *dīvân-ı hikmet, new copy, national library of Iran*

Extended summary

Ahmad Yasawi is one of the poets with a special role in the Turkic culture and literature. His doctrines have been widely and universally welcomed for centuries in a wide range of Turkic lands. His doctrines are based on two pathways: Shari'a and Tariqa (literal religion and Sufi orders). Throughout centuries, Yasawi's instructive and Sufis poems have guided many of his followers in different regions. Hence, his thoughts played a crucial role in spreading Sufism among the Turks. The existence of numerous manuscripts of Yasawi's Divan in the libraries of various countries, including Egypt, Iran, Turkey, Uzbekistan, Russia, and the United Kingdom, shows the influence of his thoughts ongoing for centuries. Yasawi's fame and popularity were so great that some of his followers and supporters attributed the poems of other poets to him and included them in various manuscripts of his book, *Dīvân-i Hikmet* (the Book of Wisdom). Although little is known about Yasawi's private life, some history books have provided us valuable information about this influential figure. One of these works is the Mihman-Nama-i Bukhara, by Fazl Allah Ibn. Is Ruzbihan, in which he has admired Ahmad Yasawi and praised one of his works, *Dīvân-i Hikmet*.

He considers *Dīvān-i Hikmet* a unique work in the field of Mysticism and Sufism. According to the writing date of Mihman-Nama-i Bukhara (1509), the manuscript of *Dīvān-i Hikmet* in question by Fazl Allah Ibn has been composed before the year 1509. Yet, the oldest manuscript available is written in the year 1650.

Most manuscripts of *Dīvān-i Hikmet*, in the nineteenth century are written in the Chagatai language. To date, many of these manuscripts have been published in various countries, but there are also manuscripts that have been unseen by researchers. One of them is the manuscript available in the National Library of Iran. This manuscript, which is also the subject of the current study, comprised of 190 pages written in Chagatai language, similar to all other manuscripts. Yet, it is different from those published to date. The most important feature of this manuscript is the inclusion of new wisdoms that is not found in other manuscripts. Most of the new wisdoms in this manuscript are not very different in form and content from other wisdoms, however, some of these wisdoms is interesting in terms of its content. For instance, Wisdom No. 68 is about Ahmad Yasawi himself. In this manuscript, in addition to the 10 wisdoms that includes the pen name of other poets, there are 60 wisdoms and a prayer. Sixteen of these sixty wisdoms are novel, consisting of approximately 370 verses. This manuscript was transcribed by Ismail Zahrasham. The last few pages are not legible due to the scattering of ink and the deletion of some words. In the last pages, the name of the transcriber and the date of transcription is written, but the date of transcription is not legible due to deletion. The verses in this manuscript are written in two ways. There are, in some pages, 13 hemistiches, and in others 13 verses. At the beginning of most of the wisdoms, the word “wisdom” or “Hikmet-i Hazret-i Sultan” is written in red ink. In his 107-verses prayer, Ahmad Yasawi noted a book attributed to him, containing one hundred thousand wisdoms (*menij bir defterimdür yüz miñ hikmet*). He also claims to have four books: “Sharia, Tariqa, Truth and Mercy”.

This paper provides a comprehensive description of the manuscript features available in the National Library of Iran. For better understanding, the mentioned manuscript has been compared with the other published works titled *Dīvān-i Hikmet*. Selected works for comparison include *Dīvān-i Hikmet* by Hayatî Bice, *Dīvān-i Hikmet* published by Ahmad Yasawi University, and *Dīvān-i Hikmet* by Mehmet Mahur Tulum. The comparison revealed some differences between the manuscript available in the National Library of Iran and other manuscripts. Since the *Dīvān-i Hikmet* manuscripts have been written in different regions, and by different transcribers, determining which of these manuscripts is more similar to the original one is difficult; however, analysis of the content, language, meters of the poems, and other features can provide more accurate results. As a result of examining the manuscript available in the National Library of Iran, it was found that the manuscript in question was written by taking two or more different manuscripts into consideration as noted due to the repeated paragraphs in different ways. Undoubtedly, the manuscript available in the National Library of Iran, with its new wisdoms, can be used in future editions of *Dīvān-i Hikmet*.

Giriş

Türk edebiyatında Ahmet Yesevî kadar, büyük kitleleri etkileyen pek az şaire rastlanır. Tarikat ve şeriat kaynaklarından beslenen Yesevî hem sıradan halk arasında hem de eğitilmiş kesimler üzerinde oldukça etkili olmuştur. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin dahi soyunu Yesevî'ye bağlaması onun tesirinin sürekliliğini gösterir (Ercilasun, 2008: 333). Aynı durum Semerkantlı Şeyh Zekeriyya ve Üsküplü Şair Atâ (Eraslan, 1989: 160) için de geçerlidir. Mısır'dan Taşkent'e, Tahran'dan İstanbul'a, Kazan'dan Manchester'a, geniş bir coğrafyada *Dîvân-ı Hikmet*'in çeşitli yazma ve basmalarının bulunması Yesevî'nin İslâm coğrafyasında önemli bir şahsiyet olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İslâmî Türk kültürü üzerinde büyük etkisi olan Ahmet Yesevî, öğretici hikmetleriyle gönülleri fethetmiş; basit bir şiir diliyle tasavvufu Müslüman Türkler arasında yaymaya çalışmıştır. Yesevî, Türk kültürü ve edebiyatında önemli bir mevkide bulunmasına rağmen onun hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yesevî'nin hayatıyla ilgili bilgi eksikliği olsa da onun XII. yüzyılda Batı Türkistan'da yaşadığı bilimsel çevrelerde kesinlik kazanmış bir kanıdır. Ahmet Yesevî'nin hayatını tarihî ve menkıbevi olmak üzere ikiye ayıran Fuat Köprülü (1976: 27/61) halkın üzerinde derin etkiler bırakan her şahsiyetin menkıbevi hayatının zamanla değiştiğini ve nihayet o şahsiyetin gerçek simasının tanınmasının zor olabileceğini düşünmektedir. Konuyla ilgili Kemal Eraslan (1989: 159) da benzer görüşleri paylaşmaktadır: "Ahmet Yesevî'nin tarihî şahsiyetine dair vesikalar azdır, mevcut olanlar da menkıbelerle karışmış hâledir. Bunlardan sağlam bir neticeye varmak oldukça güç, hatta bazı hususlarda imkânsızdır". Öcal Oğuz da Ahmet Yesevî'yi Nasreddin Hoca ve Yunus Emre gibi şahsiyetlere benzeterek onu bir anlatı kahramanı olarak değerlendirmektedir (2016: 6). Görüldüğü gibi Türk edebiyatı ve Türk kültürü üzerinde önemli çalışmaları bulunan araştırmacılar Yesevî'nin gerçek kimliğiyle menkıbevi kimliğinin birbirine karışması konusunda hemfikirlerdir.

Ahmet Yesevî'nin kimliğiyle ilgili görülen bazı belirsizlikler, onun şiirlerinde de görülmektedir. Çeşitli yazmalarda bulunan hikmetlerin Yesevî'nin kendisine ait olup olmadığı araştırmacılar arasında hep tartışılmış, birçok araştırmacı *Dîvân-ı Hikmet*'te bulunan bazı hikmetlerin başkaları tarafından ilave edildiğini savunmuştur. Yesevî hakkında kapsamlı bilgileri ilk kez *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde paylaştan Fuat Köprülü (1976: 123) Yesevî'nin hikmetleri hususunda şu açıklamalarda bulunmuştur: "Kul Hoca Ahmet, Ahmet Miskin, vb. mahlaslarla yazılan eserlerin hepsini Ahmet Yesevî'ye isnâd etmemek için yeter derecede kuvvetli tarihî ve edebî delillere mâlikiz". Kemal Eraslan (1989: 161) da konuyla ilgili şöyle bir ifadede bulunmuştur: "*Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar arz etmesi, bunların farklı şahıslar tarafından değişik yerlerde meydana getirildiğini açıkça göstermektedir". Aşağıda göstereceğimiz gibi bizim elimizdeki nüshada da söz konusu durum net bir şekilde görülmektedir.

Fuat Köprülü (1976: 145) *Dîvân-ı Hikmet*'teki parçaları mevzu itibarıyla basit ve iptidai olarak değerlendirse de Fazlullah b. Ruzbihan 915 Hicrî (1509) yılında Farsça olarak kaleme aldığı ünlü eseri *Mihmannâme-yi Buhara*'da Ahmet Yesevî hakkında şunları kaydetmektedir:

"Hazret-i Hâce Yesevî'nin yazdığı kitabı okumak bu fakire bahşedilmiş

İlahî feyzin bereketlerindedir. Bu kitap Türkçe yazılmıştır. Çeşitli ilimlerin inceliklerini ve tasavvuf biliminin gerçekliklerini bu kitapta buldum. Öyle ki sülûk maksatları, vusul mertebelerinin beyanı, vecde gelmenin gerçeklikleri, arifler menziline tertibi ve zikri, erenlerin makamı gibi konularda bu kitap gibi bir kitabın yazıldığını sanmam” (Sotoudeh, 1355/1974: 255).

Fazlu’llah b. Ruzbihan’ın bu şekilde övdüğü ve bizzat Yesevî’nin yazdığını vurguladığı *Dîvân-ı Hikmet* en geç XVI. yüzyılın ilk yıllarında istinsah edilmiştir. Hâlbuki *Dîvân-ı Hikmet*’in günümüze kadar bulunmuş en eski nüshası Mehmet Mahur Tulum’un neşrettiği Mısır nüshasıdır (Tulum, 2019: 13). Söz konusu nüsha 1650 yılında istinsah edilmiştir. Hiç kuşkusuz, Ruzbihan’ın bahsettiği nüsha dil ve içerik bakımından günümüze ulaşan nüshalardan oldukça farklıdır.

Mihmannâme-yi Buhara’da yer alan bir şiir parçasında Yesevî, Hâce Atay Ahmet olarak tanıtılmış, söz konusu şiirde ondan övgüyle bahsedilmiştir. Örneğin aşağıdaki üç beyit Yesevî’nin o devirlerde insanlar arasında nasıl bir mevkide olduğunu göstermektedir:

تسدمرس مر راد مپس مکنآ تسدمح ا اتا هجاوخ یسی هاش
دش تاجاح مبعکک وا مگرد دش تاجانم اچ وا تولخ
قح ز هدی سرراوانا شلد رب قح ز هدی نش “لل انا انا”

“Ebedî yolun kılavuzu, Yesi padişahı Hoca Atay Ahmet’tir. Onun katı, hacetlerin Kâbe’si oldu. Onun halveti ibadet mekânı oldu. Kalbine Hak’tan ışık inmiştir. Allah’tan ‘şüphesiz ben Allah’ım’¹ diye duymuştur” (Sotoudeh, 1355/1974: 255).

Aynı kaynakta Yesevî’nin kendi dilinden türbesini ziyaret edenlere hitaben şu cümleler nakledilmiştir:

“Bizi ziyaret eden biri eğer aslan ise tilkiye, tilki ise aslana dönüşür. Bu cümleden şu kastedilmektedir: Eğer biri, bizi tekebbür ve bencillik içinde ziyaret ederse, bizim türbenin feyzine kendini muhtaç görmezse, küstahlık ve tekebbürden dolayı kendisini aslan gibi sanırsa bizim himmetimizin gücü onu mağlup edip tilki gibi çaresizlik deliğinde mahveder; ancak alçak gönüllülük ve tevazu göstererek kendisini tilki gibi çaresiz gösterse biz onu kendi feyzimizle aslana dönüştürüp ihsan soframızın bahşişleriyle doyururuz” (Sotoudeh, 1355/1974: 260).

Görüldüğü gibi *Mihmannâme-yi Buhara* gibi bir kaynakta Ahmet Yesevî’den övgüyle bahsedilmiş, onun ne denli saygın bir şahsiyet olduğu farklı boyutlardan incelenmiştir.

***Dîvân-ı Hikmet*’in İran millî kütüphanesi yazması**

Yesevî, Karahanlılar döneminde yaşamış olsa da günümüze kadar ulaşmış *Dîvân-ı Hikmet* yazmaları, Çağatay Türkçesiyle yazılmış nüshalardır. Mısır, Taşkent² ve Fuat

Köprülü'nün bahsettiği Vefik Paşa Kütüphanesi nüshası³ gibi nüshalar istisna tutulursa yazmalar XIX. yüzyıla aittir. Nitekim Kemal Eraslan (1993: 40-41) *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler* eserini 1800'den sonraki yıllarda istinsah edilmiş yazmalardan yararlanarak hazırladığını kaydetmektedir. Mehmet Mahur Tulum (2019: 12) da konuyla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur: "İstinsah tarihi itibarıyla eldeki hikmet mecmuaları nüshalarının en eskisi XIX. yüzyılın ortalarına denk düştüğü gibi, bunların birçoğu ihtiva ettiği yanlışlar ve gösterdiği tutarsızlıklardan dolayı da güvenilir olmaktan uzaktır."

İran Millî Kütüphanesi (İMK) nüshası da Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. 190 sayfadan oluşan bu nüsha İsmail Zehrâşâm adında bir müstensih tarafından kaleme alınmıştır⁴. Sondan birkaç sayfa, mürekkep dağılması ve bazı sözcüklerin silinmesi nedeniyle pek okunaklı değildir. Aynı sayfalarda müstensih'in adı ve istinsah tarihi geçmiş; ancak tahripten dolayı nüshanın yazılış tarihi okunaksız duruma gelmiştir. Nüshanın ilk sayfasında rakamla 1297 (1880) son sayfaların birinde ise 1301 (1884) tarihleri görülmektedir; ancak bu tarihlerin müstensih'in adı olmayan sayfalarda geçtiği için istinsah tarihleri olmamaları pek mümkündür. Nüshada tek bir sayfalık hikmetin yer aldığı gibi 17 sayfayı bulan hikmet de mevcuttur. 71 Hikmetten oluşan yazmada 7 şiir Şems-i Asî'ye⁵, bir şiir ise Kul Şerîf'e⁶ aittir. Şems-i Asî'ye ait olan 3 şiir tek bir hikmetin altında birleştirilse de 3 farklı şiir parçasından ibarettir. Ayrıca bu yazmada Râcî⁷ mahlaslı bir şairden de Farsça bir şiir kaydedilmiştir. Bu şiir parçasının hikmet başlığı altında görülmesi dikkat çekicidir. Tebrizli Râcî'nin XIX. yüzyılda yaşadığı dikkate alındığında yazmanın da XIX yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır. İMK nüshasının 63. hikmetinde diğer hikmetlerde gördüğümüz Kul Hoca Ahmet mahlası yerine Kul Temürî mahlası kullanılmıştır; ancak *Dîvân-ı Hikmet*'in yayımlanan diğer nüshalarında söz konusu hikmette Kul Hoca Ahmet mahlası bulunmaktadır. Bu da hikmetlerdeki mahlasların zamanla değiştiğini net olarak göstermektedir. 67. hikmetten sonra (یزاس و ت لوبق نابیرغ یاعد) "Sen gariplerin duasını kabul edesin" başlığı altında Türkçe ve Farsça 9 dörtlük bulunmaktadır. Bu dörtlüklerin beşi Farsça, dördü ise Türkçedir. Yazmanın sonunda ise Dîvâne Meşreb'in⁸ naatına yer verilmiştir. Yesevi'ye ait olmayan yukarıdaki hikmetler göz ardı edilirse İMK nüshasında münacat ile birlikte 61 hikmet bulunmaktadır.

Yazmadaki sayfaların satır sayısı aynı değildir. Genel olarak, her satırında tek bir dize bulunan sayfalarda 13 dize, her satırında iki dize bulunan sayfalarda ise 13 beyit bulunmaktadır. Birçok hikmetin başında kırmızı kalemle *Hikmet* (تمکح) veya *Hikmet-i Hazret-i Sultan* (ناطلس ترضح تمکح) yazılmış; ancak bazılarında başlık verilmemiştir. Nadir durumlarda iki hikmet tek bir başlığın altında yazılmıştır. Örneğin 41. hikmet ile 42. hikmet ve 55. hikmet ile 56. hikmet art arda yazılarak tek bir hikmet gibi gösterilmiştir; fakat bu hikmetlerin kalıbı ve kafiye şeması dikkate alındığında onların farklı hikmetler olduğu kolayca anlaşılabilir. Talik hatıyla yazılan yazmada sayfa karışıklığını önlemek için reddâde sistemi kullanılmıştır. Yazmanın ilk ve son sayfasında iki beyitten oluşan aynı şiir parçası iki farklı mahlasla (Kul Temürî ve Kul Umurî) yazılmıştır:

İlk sayfa

Ḳul Temürî şeb-i mestî aydı munı

Defder ḳılıp ḫalâyıkka yaydı munı

Şefa 'atdın ümîd tutup aydı munı
Êşitkendin du 'â taleb kıldı érmiş

Son sayfa

Ƙul Umurî şeb-i mestî ayd(i) munı
Defder kılp halâyıkka yaydı (munı)
Şefa 'atdın ümîd tutup ayd(i) munı
Êşitkendin du 'â taleb kıldı (érmiş)

Yesevî 107 beyitlik münacatında yüz bin hikmetten oluşan defterinden söz etmekte, bu defteri okuyanların huzura ereceklerini vurgulamaktadır. O, ayrıca *şeriat*, *tarikât*, *hakikat* ve *rahmet* olmak üzere dört deftere sahip olduğunu anlatmaktadır:

Menîñ bir defterimdür yüz miñ hikmet “Benim yüz bin hikmetten oluşan bir defterim var”
Oğuğan bendeler tapƘay ferâğat “Bunu okuyan kullar huzur bulacaklar”
Bu 'âlemde menîñ dört defterim bar “Bu alemde benim dört defterim var”
kişi ħor éylese bolğay özi ħor “Herkes (onu) aşağılarsa kendisi aşağılanır”
Êrür avvalƘı defterim şerî'at “Birinci defterim şeriattır”
Yana ikinçisi rāh-ı tarîƘat “İkincisi ise tarikat yoludur”
OƘup Ƙur 'ân oƘup étse şenāy “Kur'an okuyup överse”
Ve yā élgin açıp étse duāy “Ya da elin açip dua ederse”
Êrür üçünçisi kulzüm-i haƘıƘat “Üçüncüsü hakikat denizidir”
Êrür törtünçisi deryā-yı rahmet “Dördüncüsü rahmet denizidir”

Eldeki yazma son zamanlarda *Dîvân-ı Hikmet* adı altında yayımlanan çalışmalarla karşılaştırıldığında birtakım farklılıkların bulunduğu görülür. Bu farklılıkların hepsini bu makalede göstermek mümkün olmadığı için bazı farklılıkların incelenmesiyle yetinilecektir. Böylece İMK nüshası daha ayrıntılı olarak tanıtılacaktır. Bu makalede İMK'da bulunan bazı hikmetler, bugüne kadar yayımlanmış ve hikmet sayısı bakımından en kapsamlı iki çalışmayla karşılaştırıldı. Bunlardan biri Hayatî Bice'nin hazırladığı *Dîvân-ı Hikmet*'tir (HB), diğeri ise Zülfikar Güngör editörlüğünde Ahmet Yesevî Üniversitesi tarafından yayımlanan çalışmadır (ZG). Kimi durumlarda Mehmet Mahur Tulum tarafından yapılan çalışmaya da başvurulmuştur (MT). Söz konusu çalışma *Dîvân-ı Hikmet*'in 1650 yılında (H. 1061) istinsah edilmiş eski bir nüshasına dayanarak hazırlanmıştır.

Dîvân-ı Hikmet yazmaları farklı mekân ve zamanlarda değişik müstensihler tarafından istinsah edildiği için birbirinden farklılıklar göstermektedirler. Söz konusu farklı biçimlerin hangilerinin asıl biçime yakın olduğunu tespit etmek zor görülse de hikmetlerin içeriği, dili, vezni vb. özellikler dikkate alındığında daha sağlam sonuçlara varabilmek mümkün olacaktır.

İMK nüshasının ilk sayfasından itibaren birtakım farklılıkların ortada olduğu anlaşılmaktadır. Kimi yerlerde şiirin içerik ve veznine göre İMK nüshasındaki dizeler daha uygun görülmektedir. Örneğin ilk hikmette şu dizeler gösterilebilir:

*Könli ƘatıƘ halâyıƘdın Ƙaçtım menna*⁹ “kalbi katı olan insanlardan kaçtım ben işte”
(İMK)

Köngli bütün halāyıkđın kaçtım mena “Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte”
(HB)

Rezzāk özi her ne bérse káni ‘ bolğul “Rezzāk (kesintisiz biçimde çokça rızık veren)
kendisi her ne verirse razı ol” (İMK)

Rızık u rüzj her ne bérse káni ‘ bolğul “Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol” (HB/ZG)

HB’nin neşrinde birinci hikmetin dördüncü bendinin üçüncü dizesinde vezin sorunu görülmektedir; ancak İMK nüshasında söz konusu dize diğer dizeler gibi 12 hecelidir:

Andın soñra ğarib fakir hâlin sordı “Ondan sonra garip, fakir hâlini sordu” (İMK)

Kayıp tüşüp fakir hâlin sordı “Geri gelip indiğinde fakirlerin hâlini sordu” (HB)

Birinci hikmetin on altıncı bendinde İMK nüshasında kullanılan fiillerin şahıs ve zamanı bir sonraki bent ile uyum içindeyken HB ve ZG’de bu husus görülmemektedir:

İMK

Yétti yaşda Arslan Babam kıldı selâm
Hağ Muştafâ emânetin kıldı en ‘am
Uşal hâlde miğ bir zıkrin kıldı tamâm
Nefsim ölüp lâmekânğa aştım mena

HB/ ZG

Yétti yaşda Arslan Bâbğa kıldım selâm
Hağ Muştafâ emânetin kılığ en ‘am
Uşal vaktde miğ bir zıkrin kıldım tamâm
Nefsim ölüp lâ-mekânğa aştım mena

Dîvân-ı Hikmet’in farklı nüshaları incelendiğinde hikmetlerin bent sayılarında farklılıklar görülebilir. Örneğin HB’nin ilk hikmetinde 21 bent bulunurken ZG’de 26, İMK ve MT nüshalarında ise 25 bent bulunmaktadır. Bazen bir nüshanın herhangi bir hikmetinde görülen dizeler başka bir nüshanın değişik bir hikmetinde bulunmaktadır. Kimi durumlarda bentlerin dize sayısı bile birbirinden farklıdır. Örnek olarak ikinci hikmetin bir bendinde söz konusu durumları görmek mümkündür. İMK nüshasının bu bendinde yer alan ikinci ve üçüncü dizeler HB ve ZG’nin esas aldıkları nüshanın başka bir bendinde yer almaktadır:

İMK

Toğkuz sâ ‘at turalmadım kökke uçtım
‘Arş üstide namâz oğup tizim büktüm
Râzım aytıp hağğa bakıp yaşım töktüm
‘Arş kürsij pâyesini barıp kuçtım
Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim

HB/ ZG

Toğkuz ay u tokkuz künde yerge tüştüm
Toğkuz sâ ‘at turalmadım kökke uçtım
‘Arş u kürsij pâyesini barıp kuçtım
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge

HB ve ZG yayınlarında ikinci hikmetin bentlerinin sonunda tekrarlanan *ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge* dizesi İMK nüshasında hep *ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim* şeklindedir.

Nüshalar arasında bulunan farklılıkları göstermek açısından aşağıdaki bentler aydınlatıcı olacaktır. Daha ikinci hikmette söz konusu farklılıklar görülmektedir. Dizelerdeki anlamı, vezni, uyak ve redifleri dikkate aldığımızda sorunsal olanlar ortaya çıkacaktır.

İMK

Bêş yaşında belim bağlap řâ ‘at kıldım
Hağ zıkrini ayta ayta ‘âdet kıldım

Altı yaşda öz nefsimge zâbı boldum
Rûze tutup namaz oğup ‘âbid boldum

*Kéçe kúndüz zıkrin aytıp rāhat kıldım
Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim*

HB

*Beş yaşında bélim bağlap tã'at kıldım
Taťavvu' rúze tutup 'ādet kıldım
Kéçe kúndüz zıkrin aytıp rāhat kıldım
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge*

ZG

*Beş yaşında bélim bağlap tã'at kıldım
Nafl namāz rúze tutup 'ādet kıldım
Kéçe kúndüz zıkrin aytıp rāhat kıldım
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge*

MT

*Bêş yaşında bélim bağlap tã'at kıldım
<Hām> «táťavvu' nāmazlar»nı ādát kıldım
Kéçe kúndüz zıkrin aytıp rāhát kördüm
Ol sáábaptin altmış üçte yerge kirdim*

*Kéçeleri kıyım bolup zāhid boldum
Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim*

*Altı yaşda turmay kaçtım halāyıkđın
Kökke çıkıp ders örgendim melāyıkđın
Dāmen kesip hemme ehl-i 'alāyıkđın
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge*

*Altı yaşda turmay kaçtım halāyıkđın
Kökke çıkıp ders örgendim melā'ikđın
Dāmen kėsip ehl-i 'ayāl 'alāyıkđın
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge*

*Altı yaşta turmay kaçtım halāyıkđın
Kökke çıkıp dārs örgendim mālā'iktin
Dāman kėsip kéçtim áhl ü 'alāyıkđın
Ol sáábaptin altmış üçte yerge kirdim*

Yukarıdaki bentler dikkate alındığında İMK nüshasının bu bentlerde diğer nüshalardan birtakım farklılıklar taşıdığı görülmektedir.

Mevcut nüshalar karşılaştırıldığında aynı dizelerde anlam bakımından birbirine karşıt sözcüklerin kullanıldığı görülür. Örneğin ikinci hikmetin iki dizesinde anlamları birbirine karşıt olan *lanet-hürmet* ve *eğri-doğru* sözcükleri bulunmaktadır. Bu gibi örneklerde İMK ve MT nüshaları birbirine benzerlik göstermektedir.

Nehy-i münker kılganları la'net kılgıl

“Kötülük yapanları lanetle” (İMK)

«Nāhy-i münkār» kılganlarını lá'nat kılgıl

“Kötü iş işleyenleri (ise) lanetle” (MT)

Nehy-i münker kılganlarını hürmet kılgıl

“Nehy-i münker kılanları hürmetli eyle» (HB/ ZG)

Tokkuzumda tolğanmadım eğri yolğa

“Dokuz yaşında eğri yola yönelmedim” (İMK)

Tokkuzumda tolğanmadım eğri yolğa

“Dokuz yaşında eğri yolda dolanmadım” (MT)

Tokkuzumda tolğanmadım eğri yolğa

“Dokuzumda dolanmadım eğri yola” (ZG)

Tokkuzumda tolğanmadım toğrı yolğa

“Dokuzumda dolanmadım doğru yola” (HB)

İMK nüshası birden fazla nüshayı dikkate alarak istinsah edilmiştir. Bunu bazı bentlerin farklı şekillerde tekrarlanmasından anlamak mümkündür. Örneğin ikinci ve üçüncü hikmetlerde Yesevî on bir yaşından söz ettiğinde üç farklı parça görülmektedir. Bu gibi bentler, bazı şiir parçalarının Yesevî'ye ait olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

(1)¹⁰

*On bir yaşda ođlan bolduđ Kúľ Hāc Ađmed
Hācalıķđa binā koyup kılmay tã'at
Hācemen dép yolda kılsañ vā ne hasret
Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim*

(2)¹¹

*On birimde öz nefsimge zâbiğ boldum
Şabr u rızâ maqāmâtın kécitim dostlar
Yaşım yétti ‘ömrüm ötti kökke uçtum
Bağrım taştı ‘aqlım şaştı yerge tüşüm
(3)¹²*

*On birimde rahmet deryâ tolup taştı
Allâh dédim şeytân la ‘in mendin kaçtı
Hây u heves mâ u menlik turmay köçti
On ikkimde bu sırlarını kördüm menna*

Dîvân-ı Hikmet’in nüshaları karşılaştırıldığında hikmet sayılarında ve hikmetlerin içeriğiyle ilgili bazı farklılıkların bulunduğu tespit edilebilir. Örneğin İMK nüshasının üçüncü hikmeti HB, ZG ve MT’de bulunmazken HB, ZG ve MT’de bulunan beşinci hikmet ise İMK nüshasında görülmemektedir. Buradan yola çıkarak İMK nüshasında 31-40 yaşlarına ait bentler yer almamaktadır. Buradaki bentlerin ve bazı hikmetlerin durumuna bakıldığında birkaç sayfanın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer nüshalarda görüldüğü gibi İMK nüshasında da nadir durumlarda vezin sorunu görülmektedir. Örnek olarak üçüncü hikmetin ikinci dizesinde bu sorun gösterilebilir:

*Kudret birlen haqdın bizge fermân boldı
Tövbesiz teñiz içre yalğuz tüşüm dostlar
Ol teñizge uğan içim fermân kıldı
Bihamdillâh şıhhat selâm kécitim dostlar*

“kudret ile Hak’tan bize ferman geldi”
“Dostlar! tövbesiz deniz içine yalnız düştüm”
“O denize muktedir efendim ferman verdi”
“Çok şükür ki sağ salim geçtim dostlar”

İMK nüshasının münacat bölümünde 107 beyit bulunmaktadır. Bu sayı HB’de ve ZG’de 68, MT’de ise 97’dir.

İran Millî Kütüphanesi nüshasında bulunan yeni hikmetler

Daha önce belirtildiği gibi yazmada 71 hikmet bulunmaktadır. Bunların yanı sıra karma biçimde görülen Türkçe ve Farsça 9 dörtlük de görülmektedir. 71 hikmetin 10’unda başka şairlerin mahlasları bulunduğu için 61 hikmetin doğrudan doğruya Ahmet Yesevî ile ilgili olabileceği düşünülebilir. İMK nüshasında bulunan 61 hikmetin 16’sı yeni hikmetlerdir. Bu hikmetler yazmada sırasıyla 3., 10., 11. 17., 25., 29., 30., 36., 40., 41., 46., 49., 54. 62., 63. ve 68. hikmetlerdir. Yeni hikmetlerin Yesevî’nin dervişlerine ait olabileceği göz ardı edilmemelidir. Söz konusu hikmetler genel olarak içerik bakımından diğer hikmetlerden farksız görülürken 54. hikmetin Hz. Muhammed’in yakın sahabelerinden Sa’d b. Ebû Vakkas’a bir methiye biçiminde yazılması ve 68. hikmetin de Ahmet Yesevî’nin kendisi hakkında olması dikkat çekicidir. Bu yeni hikmetler arasında 63. hikmet 79 beyitle en uzun hikmettir. Yeni hikmetlerin toplam beyit sayısı ise 370 civarındadır. Aşağıda 3 yeni hikmet günümüz Türkçesine aktarılarak verilmektedir.

Örnek hikmetler

10. Hikmet (Ek 1-2)

*Ayā tālib cefā çekip yolğa kirgil
Cefā çekmey yolğa kirse vefā bolmas
Cefā çekmey āhiretde yoktur rāhat
Cefā çekmey közüñ yaşı ziyā bolmas*

*Qılnı körseñ hizmet kılıp kılı bolğul
Raħm éyleben ğarıbgerge şefkat kılığul
‘Ālimeler kelse, turup ‘izzet kılığul
Nācinslerde zerre hergiz vefā bolmas*

*Ĝarıbgerge raħm kılmağ Resul işi
Ĝarıbni [silik] yerde tökken yaşı
Ĝarıbgerge köyer dāyim iç ü taşı
Ĝarıblerniñ du ‘āsı dek du ‘ā bolmas*

*Merđinege Resul barıp boldı ğarıb
Ĝarıb bolup Ğaħğa āhir boldı ğarıb
Raħmān igem dıdārını kıldı naşib
Çın derdlikge ğarıbler dek devā bolmas*

*Ümmet bolsañ Ğaħ Resulğa tābi ‘ bolğul
Atı çıksa durūd ayıp ta ‘zım kılığul
Ĝarıb bolup ğarıblerdin ma ‘nı alğul
Ĝarıb bolup ğarıbler dek devā bolmas*

*Ĝarıbni körgeñ yerde ağırtmagil
Ĝarıbge cehl birlen söz kağmagil
Za ‘if körüp ğarıbgerge taş atmağul
Bu dünyāda ğarıbelr dek gidā bolmas*

*Şamğa tüşüp ğarıb boldı Ğekim Ata
Yığlay yığlay kaddı anıñ boldı du tā
İçim kılığay cümle kulğa imān ‘atā
Çın ğarıbni kaddı hergiz dutā bolmas*

*Türkistanda ğarıb boldı Miskin Aħmed
Anıñ üçün Ğaħ Resul(ğa) boldı ümmet
İçmiş yemiş ni ‘metleri kağıu miħnet
Tenperestdin Ğaħ te ‘ālā rızā bolmas*

Günümüz Türkçesi

Ey talip çile çekip yola koyul.
Çile çekmeden yola koyulsa vefa olmaz.
Çile çekmeden ahirette rahat yoktur.
Çile çekmeden gözünün yaşı ışığa dönüşmez

Herhangi bir kul görsen hizmet et, onun kulu ol.
Gariplere acıyarak onlara şefkat göster.
Alimler gelse kalkıp saygı göster.
Soysuzlarda zerre kadar asla vefa olmaz.

Gariplere acımak Resul’un işidir.
Garibi [silik] yerde döken göz yaşı.
İçi ve dışı daima garipler için yanmakta.
Garilerin duası gibi dua olmaz.

Resul, Medine’ye varıp gurbete düştü.
Gurbete düştü; ancak Allah’a yakınlaştı.
Merhamet eden Allah yüzünü nasip etti
Garipler gibi gerçek dertliye çare olmaz.

Eğer ümmettensen Hak Resul’a tabi ol.
Adı söylendiğinde selam söyle saygı göster.
Garip bir kul olup gariplerden mana öğren
Garipler gibi garip olup çare bulunmaz.

Garibi gördüğün yerde incitme.
Garibe bilmeden bir söz kakma.
Zayıf görüp gariplere taş atma.
Bu dünyada garipler gibi yoksul yoktur.

Hekim Ata Şam'a gidip garip oldu.
Ağlaya ağlaya boyu iki büklüm oldu.
Allahım, bütün kullara iman bağışlayacak.
Gerçek garibin asla boyu iki büklüm olmaz.

Miskin Ahmet Türkistan’da garip kaldı.
Onun için Hak Resul’a ümmet oldu.
İçmiş, yemiş, nimetleri kaygı mihnet.
Tembel ve üşengeçten Allah razı olmaz.

30. Hikmet (Ek 3-4)

*Dîdârını taleb kılıp yolğa kirgen
İmgeksiz murâdığa yetken bar mu
İrâdetlig pîr étekin muhkem tutmay
Uşbu yollar haţaradın ötken bar mu
Allâh yâdın étken kullar köñül yarur*

*'Aşq otığa köyüp pişip cânı érir¹³
Ayâ dostlar dâyim müdâm zikrin aytıñ
Nefs havâdın yanıp dergâh sarı kaytıñ
Uşbu yolda renc ü belâ miñnet tartıñ
Miñnet tartmay dîdârını körgen bar m*

*Gül dek yüzün za 'frân dek sarğaymayın
Maşşûdığa yétmes 'âşık cân tartmayın
Edhem şîfat mâsavâmı terk étmeyin
Manşür yanlıg 'aşq dârığa mingen bar mu*

*Halknı da 'vet kılğan Mûsâ Hârûn kanı
Serkeş kılıp gencni yığgan Kârûn kanı
'Aşq yolıda ötken Ferhâd Mecnûn kanı
Ötmey kalğan 'âşıkları bilgen bar mu*

*Ötmeyin hiçkim kalmas bildim imdi
Tövbe kılıp hazret sarı kældim imdi
Günâhımdın korqup saña kældim imdi
Kân bolmay tariķatke kirgen bar mu*

*Şiblí yanlıg 'aşq otığa köyüp pişip
'Aşq deryâsı içre kirip kaynap taşıp
Sır deyâsın kéçip fenâ tağın aşıp
Mañbûb yüzün körüp hayrân kalğan bar mu*

*Kul Hâce Ahmed ayğan sözüñ barça gezâf
Tâ 'atıñ yoğ étenkleriniñ barçası lâf
'Âşıklarnıñ âhı kâf tâ kâf
Taklîd kılıp körüp anı bilgen bar mu*

46. Hikmet (Ek 5)

*El-kezzâbu lâ ümmeţđ dedi resûl
dedi.*

Günümüz Türkçesi

Yüzünü talep edip yola giren.
Emek göstermeden muradına ulaşan var mı?
Saygı değer pir eteğini sıkıca tutmadan,
İşte bu yollar tehlikesinden geçen var mı?
Allah'ı yâd eden kullar gönül yarar.

Aşk ateşinde yanıp pişer, canı erir.
Ey dostlar! Onun zikrini her daim söyleyin.
Nefs-i hevadan dönüp dergaha doğru gelin.
İşte bu yolda sıkıntı, bela ve mihnet çekin.
Mihnet çekmeden yüzünü gören var mı?

Gül gibi yüzünü safran gibi sarartmadan,
Âşık can çekişmeden amacına ulaşmaz.
Edhem gibi mâsivâyı terk etmeden,
Mansur gibi aşk darına asılan var mı?

Halkı davet eden Musa ve Harun nerede?
İtaatsizlik yapıp hazine toplayan Karun nerede?
Aşk yolunda yürüyen Ferhat, Mecnun nerede?
Geçmeden kalan aşıkları tanıyan var mı?

Geçmeden kimse kalmaz, şimdi bildim.
Tövbe edip hazrete doğru geldim şimdi.
Günahımdan korkup sana geldim şimdi.
Mihnet çekmeden tarikata giren var mı?

Şiblí gibi aşk ateşinde yanıp pişip
Aşk denizi içine girip kaynayıp taşıp
Sır denizini geçip fena dağımı aşıp
Sevgili yüzünü görüp hayran kalan var mı?

Kul Hoca Ahmet söylediğın sözlerin hepsi boş.
İbadetin yok, ettiklerinin hepsi boş laf.
Aşıkların âhı Kaf'tan Kaf'a.
Taklit edip görüp onu bilen var mı?

Günümüz Türkçesi

Resul "yalancı benim ümmetimden değil"

<i>Yalğançını resül ümmet kılmas érmış</i>	Yalancıyı Resul ümmetinden saymaz imiş.
<i>Yalğan sözni her kim aytıp ‘ādet kılsa</i>	Yalan sözü herkes söyleyip ona alışırsa,
<i>Kıyāmet kün resül şefi‘ bolmas érmış</i>	Kıyamet günü Resul ona şefaatçi olmaz imiş.
<i>Yalğançını münāfık dēp haber bérđi</i>	Yalancı münafiktir diye haber verdi.
<i>Tahkık biliñ ol haberni idim aydı</i>	Hakikati bilin o haberi Allah’ım dedi.
<i>Münāfık orını anda tamuğ boldı</i>	Münafığın yeri orada cehennem oldu.
<i>Düşman tutup Qahhār anı söymes érmış</i>	Kahreden Allah onu düşman bilip sevmez imiş.
<i>Köp deliller s̄abit boldı münāfıkğa</i>	Pek çok sebep münafığa ispatlandı.
<i>Hayr kélmes münāfıkđın şerdin özge</i>	Münafıktan, kötülükten başka bir şey gelmez.
<i>Tamuğ yanar kéçe kündüz münāfıkğa</i>	Cehennem gece gündüz münafık için yanar.
<i>Münāfıklar hergiz dıdār körmes érmış</i>	Münafıklar asla yüzünü görmez imiş.
<i>Hased yéban şām u seher ağu yutar</i>	Haset yiyerek akşam sabah zehir yutar.
<i>Fi’l ü hıuyı münāfıkñı ittin beter¹⁴</i>	Münafığın ameli ve huyu köpekten daha beter.
<i>Behişt sarı münāfıklar barmas érmış</i>	Münafıklar Cennet’e doğru varmaz imiş.
<i>Şek kéltürme bu hadişni tahkık biliñ (bilgi)</i>	Kuşkulanma, bu hadisi doğru bil.
<i>Miskin Ahmed uşbu sözdin ‘ibret algıl</i>	Miskin Ahmet işte bu sözden ibret al.
<i>Cān u dilin Hāk zikriğa māyil kılğıl</i>	Canını ve gönlünü Allah zikrine yönelt.
<i>Yalğan sözdin heç yahşılık kélmes érmış</i>	Yalan sözden hiç iyilik gelmez imiş.

Sonuç

Türk dili ve edebiyatında oldukça önemli bir yere sahip olan *Dîvân-ı Hikmet* sadece Orta Asya’da değil, bütün Türk dünyasında yüzyıllarca rağbet görmüş eserlerden biridir. Zamanın akışıyla *Dîvân-ı Hikmet*’e bazı yeni hikmetler eklense de bütün bu hikmetleri aynı çatı altında, yani Ahmet Yesevî’nin dünya görüşü doğrultusunda değerlendirmek mümkündür. Gerek Yesevî gerekse onun müritleri ve izinden yürüyenler tarafından yazılan bu hikmetler Türk tekke edebiyatının en önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Dünyanın değişik kütüphanelerinde görülen *Dîvân-ı Hikmet* yazmaları bu eserin önemini açık bir şekilde göstermektedir. Yazmalar çeşitli coğrafyalarda ve farklı müstensihler tarafından istinsah edildiği için birbirinden az çok farklılıklar göstermektedir. *Dîvân-ı Hikmet*’in bilinen yazmalarının yanı sıra dünyanın dört bir köşesinde çeşitli kütüphane ve koleksiyonlarda hâlâ gün ışığına çıkmamış başka yazmaların da bulunabileceği kesin gibi gözükmektedir. Bu yazmalardaki yeni hikmetler bir araya getirildiğinde daha farklı ve daha hacimli bir *Dîvân-ı Hikmet* ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda İran Millî Kütüphanesi’nde *Dîvân-ı Hikmet*’in yeni bir yazması ve bu yazmada 16 yeni hikmetin bulunması (370 beyit) bu eserin gelecekte yayımlanacak baskıları için fayda sağlayabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan Yesevî’nin yüz bin hikmetten oluşan bir defterden söz ettiği veya *Mihmannâme-yi Buhara* gibi eserlerde yer alan bilgiler dikkate alındığında *Dîvân-ı Hikmet*’in eski nüshalarının günümüzdeki nüshalardan daha farklı olabileceği düşüncesini doğurmaktadır.

Notlar

- ² Kasas Suresi, 30. ayet.
- ² Kemal Eraslan, Taşkent nüshasının tahminen XVI. yüzyılda istinsah edildiğini kaydetmektedir (Eraslan, 1989: 160).
- ³ 1693-94 yıllarında yazılmış olan bu nüshadan Fuat Köprülü bir kataloga dayanarak bahsetmiş; ancak nüshayı elde edemediğini de belirtmiştir (Köprülü, 1976: 121).
- ⁴ Hikmetler bölümü bittikten sonra Farsça olarak (ماشأرز لى عامسا تسدب بانك نى دى سر مامتا م) “Bu kitap İsmail Zehrâşâm eliyle bitirilmiştir” yazılmıştır.
- ⁵ Şems-i Asî, Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçilerinden biridir. Hangi tarihte doğduğu ve öldüğü bilinmemektedir. Eserleri şunlardır: 1. *Vefat-name-i Hazret-i İbrahim*, 2. *Yetim-name*, 3. *Kıssa-ı Kudde-name*, 4. *Elif-name* ve 5. *Çeşitli mecmualardaki hikmetleri*. (Bakırcı, 2020: 31).
- ⁶ Kul Şerif, Kazan Hanlığı döneminde yaşamış bir devlet adamı ve şairdir.
- ⁷ Türkçe ve Farsça şiirler yazan Tebrizli Ebulhasan Râcî XIX. yüzyılda yaşamıştır.
- ⁸ Meşreb, Çağatay Edebiyatının klasik sonrası devrinin şairlerindedir. Asıl adı Abdurrahim'dir. Ancak çoğunlukla Baba Rahim ya da Rahim Baba olarak tanınmaktadır. Meşreb, şiirlerinde mahlas olarak; Meşreb, Meşreb-i Mehdî, Meşreb-i Kalender, Meşreb-i Asî, Meşreb-i Divane, Divane Meşreb, Tilbe Meşreb gibi isimleri kullanmıştır (Gedik, 2010: 2-3).
- ⁹ Yayımlanan çalışmalarda *mena*, *mén-e* gibi biçimlerde okunan bu sözcük, İMK nüshasında şedde ile yazılarak *menna* (مَنَّ) biçiminde görülmektedir.
- ¹⁰ Bu dizeler HB, ZG ve MT'de “on yaş” için kullanılmıştır.
- ¹¹ Aynı dizeler *Fakrname*'de de görülmektedir (Eraslan, 2016: 38).
- ¹² Bu dizeler HB, ZG ve MT'de de görülmektedir. Ayrıca bu dizeler İMK nüshasında “on yaş” için de kullanılmıştır.
- ¹³ Bu dizeden sonra iki dize yazılmamıştır.
- ¹⁴ Bu dizeden bir sonraki dize eksiktir.

Kaynakça

- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit.
- Bakırcı, F. (2020). Yesevi şairi Şems-i Asî'nin yetimnamesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, (70), 29-78.
- Bice, H. (2020). *Dîvân-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dehkhoda, A. A. (1993). *Loghatnâme (Sözlük)* Tahran: Tahran Üniversitesi.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. (G. Karaağaç, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (1993). *Dîvân-ı Hikmet'ten seçmeler*. Ankara: Kültür Başkanlığı.
- Eraslan, K. (1989). Ahmed Yesevi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, (2), 159-161.
- Eraslan, K. (2016). *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lûgati't-Türk giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gedik, s. (2010). *Baba Rahim Meşreb'in kitab-ı mebde-i nur mesnevisi (İnceleme-Metin-Gramer-Dizin)*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

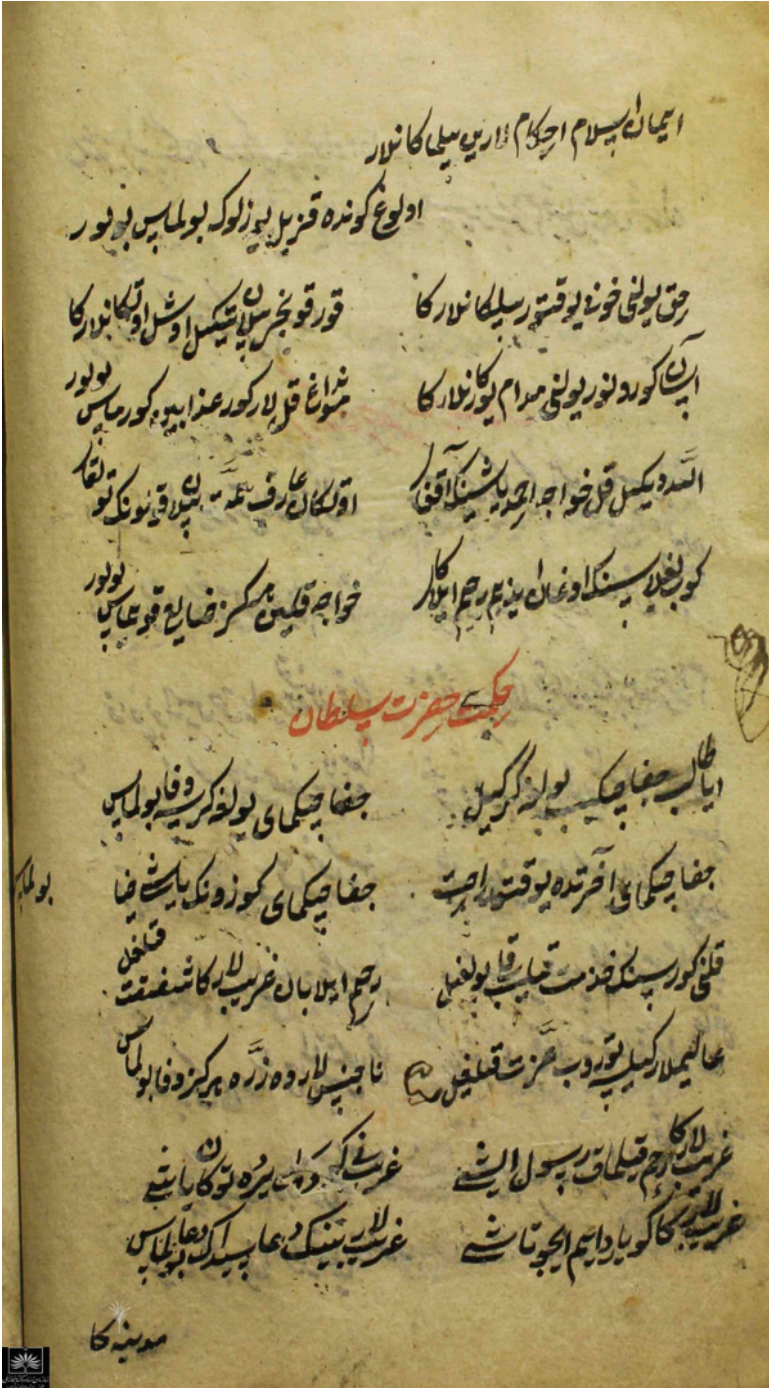
- Köprülü, F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Moin, M. (2005). *Farhang-é Fârsî (Farsça sözlük)* Tahran: Râh-i Roşd.
- Oğuz, Ö. (2016). Ahmed Yesevi: Anlatılan hayat ve adına üretilen hikmet. *Millî Folklor*, (112)5-14.
- Petek, E. ve Dağıstan S. (2017). Dîvân-ı Hikmet'in yeni bir nüshası Kökşetav nüshası. *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43), 207-233.
- Sotoudeh, M. (1355/1974). *Mihmannâme-yi Buhara*. Tahran: Bungâh-ı tercüme ve neşr-i kitâb.
- Tatçı, M. vd. (2016). *Dîvân-ı hikmet*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Tulum, M. M. (2019). *Dîvân-ı hikmet*. İstanbul: Ketebe.
- Tosun, N. ve Eraslan, K. (2019). *Hoca Ahmet Yesevî külliyâtı*. (Z. Güngör, Ed.) Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Tosun, N. (2013). Yeseviyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 43, 487-490.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).

El yazmadan örnek sayfalar:

Ek 1 (El yazma: 42 Sayfa)

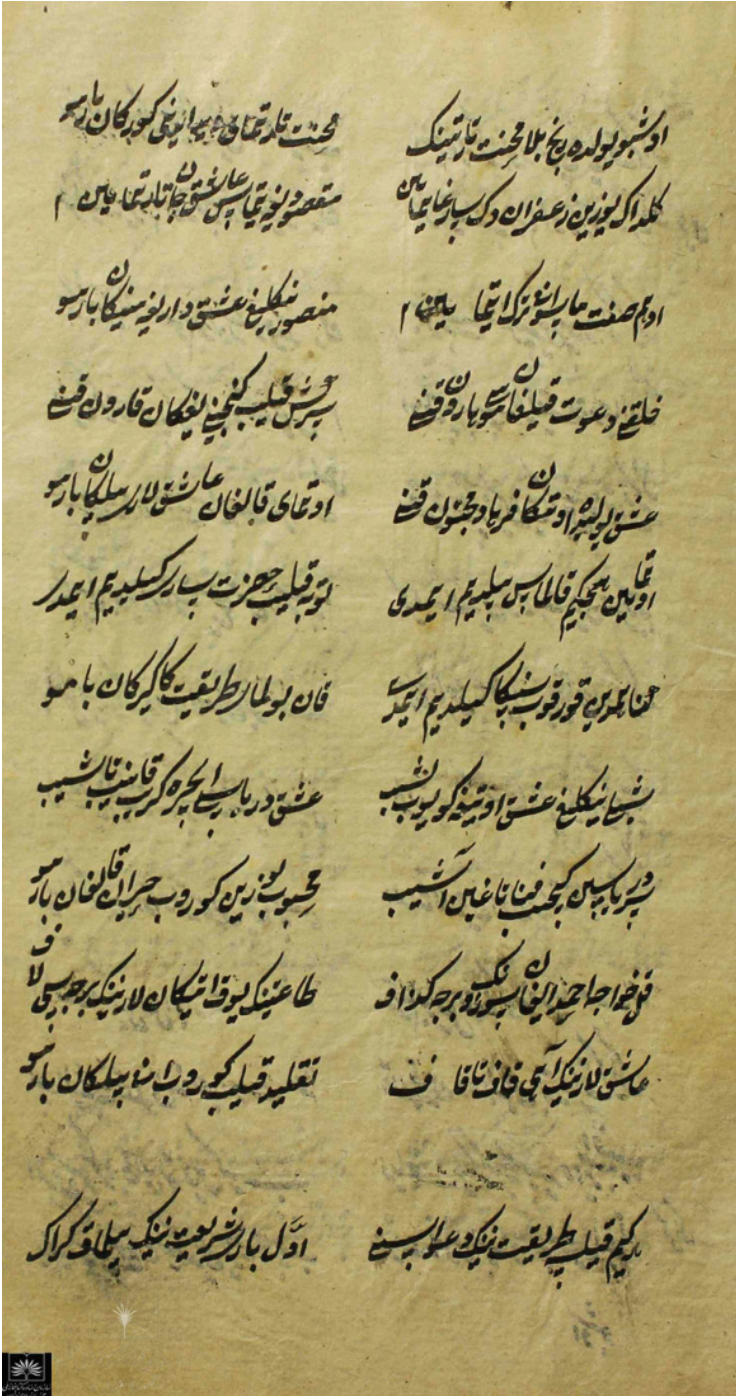
Ek 3 (76. Sayfa)

کیمی کیمی دایملا قولور ادا پایی
 قلنی کیمی اخدمت ای قلمین بولور
 هر زده کاهیر بولور بولور بولور
 یا الهیم چوک بئنه تالبتای سنا
 رابور اکر کوی بار بام اکر مالانسیب
 بطی قویمن کوزلار ییکه بئر قلیب
 فریاد اورد اقمیکه کونیز ب حقیق
 یا الهیم چوک بئنه تالبتای سنا
 فرار ادرین ایتخانست تیراب یوروب
 بازارلار ده پرچوان قولین توتور
 فدیمن جادوین خیر سوروب
 یا الهیم چوک بئنه تالبتای سنا
 ای خدایا نیکه ایشیت سپوز کدا
 انده یوق تور بنگالایم روزه نماز
 یا الهیم چوک بئنه تالبتای سنا
 پیرایه بولور لاده عجز نیاز
 یا الهیم چوک بئنه تالبتای سنا
 دینارنی طلب بولور کیرکان
 ارادت لیکه برایت کین محکم توتمای
 او شوبور اول لاضر برین اولکا بارمو
 ائسیدایون ائیکان قن لار کونک بارور
 عشق ادرین کویور بئنه سنا ایرور
 زینس سوادین یانیدر کاه بئر ننگ
 ای ادر بئلر اتم سیرام کرمین ایشنگ
 ایشنگ
 ایشنگ

حکمت

Ek 4 (77. Sayfa)

Ek 5 (99. Sayfa

اکند انبلا مع جدیدی رسول	بواشیں بلک بار بستی تا بقایین مو
بلغان بوزن کیم ارب عاوت قبله	بلغانجی ندر بپوست قبله کس ابرمش
بلغانجی منافی و منب بر روی	قیامت کس رسول شینغ بو کجا ابرمش
منافی اور نه انده تمنغ بولرسا	تحقیق بلک اول خبر نه ایدایم ایدی
توب کس لاینا ب بولدی منافی غم	دشمن تو ز قضا انه بسوی کس ابرمش
تموغ مانر کچ کوندوز منافی غم	خیر کس کس منافی غم دوجی اوز کا
صبر بیان شام سکر اغویونا	منافی لایر کونوز بدار کس ابرمش
بهشت کس پاری منافی لایر کس ابرمش	فوقی منافی نه ایشدن بدتر
مسکین احمد شوسوز دین بولدی	شک کس بلیتو مس بوجور نه کس ابرمش
بلغان بوز دین بوجور نه کس ابرمش	جادو نیک ق کس کونو بیا بولدی
صحنه در لایر اوز کجا جانان بولسا	دنک بولسا
صحنه در لایر کس ابرمش	دنک بولسا